

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR VƏ FOND BİRJASI

საქართველოს ეროვნული ბანკი
National Bank of Georgia

Hökumətlər və şirkətlər tərəfindən maliyyə resurslarının cəlb edilməsinin effektiv, səmərəli yollarından biri qiymətli kağızların çap edilib dövriyyəyə buraxılmasıdır. Hökumətlərə qiymətli kağızların buraxılması yolu ilə pul vəsaitlərinin səfərbər edilməsi müxtəlif layihələri (məs., infrastruktur layihələr üçün - yolların, körpülərin, HES-lərin tikintisi) maliyyələşdirmək, büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsi, aradan qaldırılması, şirkətlərə isə öz fəaliyyətlərini genişləndirmək - inkişaf etdirmək üçün lazımdır. Qiymətli kağızların buraxılışı emissiya, qiymətli kağızların buraxılışını reallaşdıran isəmitent adlanır.

QIYMƏTLİ KAĞIZ NƏDİR?

Qiymətli kağız onun sahibinin mülkiyyət hüququnu və ya sənədi buraxan (yəni emitent) ilə onun sahibi arasındakı kredit münasibətlərini əks etdirən bir sənəddir. Bu o deməkdir ki, qiymətli kağızın sahibi qiymətli kağızın alınması yolu ilə emitent şirkətin müəyyən miqdarda payını, hissəsini əldə edir və ya emitent ilə kredit sövdələşməsinə daxil olaraq müəyyən bir müddət keçdikdən sonra emitent alıcıya ödənilmiş məbləği qaytarır və əlavə olaraq əvvəlcədən müəyyən edilmiş faizi də ödəyir.

Emitentlərin (qiymətli kağızları buraxanların) və sərmayədarların (qiymətli kağızı alan şəxslərin) bir-biri ilə görüşdüyü və qiymətli kağızların alqı-satqısının reallaşdırıldığı məkan qiymətli kağızlar bazarı adlanır.

QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN ƏSAS NÖVLƏRİ

Qiymətli kağızların əsas növləri səhmlər və istiqrazlardır. Səhm, səhm sahibinin şirkətdə müəyyən paya sahib olduğunu təsdiq edən qiymətli kağızdır. Səhmdarlara şirkətin mənfəətinin müəyyən bir hissəsi, payı (faizi) məxsusdur. Şirkətin mənfəətindən şirkətin səhmdarlarına verilən hissə dividend adlanır. Öz növbəsində, səhmin iki növü, adi və imtiyazlı növləri mövcuddur. İmtiyazlı səhm sahibindən fərqli olaraq, adi səhm sahibi səhmdarların yığıncağında səs vermək hüququna malikdir, yəni o, qərarların qəbul edilməsində iştirak edir və şirkətin səhmdarlarının iclasının qərarı ilə, şirkətin mənfəətinə uyğun olaraq dividend alır. Qeyd edilməlidir ki, şirkət mənfəət əldə etdiyi halda da səhmdarların yığıncağı səhm sahiblərinə dividendləri verməyə bilər və bunun səbəblərindən biri həmin məbləğin təkrarən investisiya edilməsi, yəni sərmayə kimi yatırılması ola bilər. 2017-ci ildən başlayaraq dövlət biznesi həvəsləndirmək məqsədilə mənfəət vergisinin tutulmasının “Eston modeli” adlanan yeni üsulunda nəzərdə tutulan güzəşt tətbiq edir. Bu modeldə nəzərdə tutulur ki, əgər biznes mənfəət şəklində əldə etdiyi məbləği təkrarən həmin biznesə sərmayə kimi yatıracaqsa, onda həmin şirkət mənfəət vergisindən azad ediləcəkdir. Belə olduqda biznes vergini, yalnız şirkətin sahiblərinə, yəni səhmdarlarına dividend şəklində verdiyi məbləğdən ödəməli olacaqdır. İstiqraz şirkət və ya hökumət tərəfindən lazım olan məbləğdə pul vəsaitlərini

səfərbər etmək məqsədilə müəyyən müddət üçün buraxılmış, emissiya edilmiş kredit tipli qiymətli kağızdır. Bu növ qiymətli kağız, istiqraz sahibinin (yəni istiqrazçı) qiymətli kağızın üzərində göstərilmiş nominal dəyərini əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətdə əldə etmək, eləcə də müəyyən dövriliklə faiz şəklində gəlir qazanmaq hüququnu təsdiq edir. İstiqraz sahibi, səhmdardan fərqli olaraq, istiqrazı buraxan, emissiya edən şirkətdə və ya hökumətdə pay sahibi olmur. Gördüyünüz kimi, şirkətlərdən fərqli olaraq, hökumətlər səhm buraxmırlar. Necə düşünürsünüz, buna səbəb nə ola bilər?

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARI

Yeni buraxılmış, emissiya edilmiş qiymətli kağızların satıldığı bazar ilkin bazar adlanır. Bu bazarda qiymətli kağızların satışı bilavasitə emitentlər və ya emitentlərin təmsilçisi olan investisiya bankları tərəfindən həyata keçirilir. Qiymətli kağızı alan, yəni qiymətli kağızlara investisiya yatan şəxs sərmayədar və ya investor adlanır. Bundan sonra, investorlar tərəfindən alınmış qiymətli kağızların alqı-satqısı artıq fond birjası və birjadankənar bazar kimi iki hissədən ibarət olan təkrar bazarda reallaşdırılır. Fond birjasında ticarət vasitəçilərin əli ilə birja tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir. Bunun əksi olaraq isə, birjadankənar bazarda alıcılar və satıcılar bir-biri ilə üçüncü şəxs, yəni vasitəçi olmadan, eləcə də onların köməyi ilə də əlaqə saxlaya bilərlər. Lakin birja xaricində aparılan ticarət qeyri-mütəşəkkil olur və tacirlər

ticarətin şərtləri barədə razılığa bilavasitə bir-biri ilə öz aralarında gəlirlər. Qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə məşğul olan vasitəçiləri, adətən, brokerlər və ya dillerlər adlandırırlar. Brokerlər əsasən müştərilərin tapşırığı ilə işləyir və işəgötürənin mənfəətinin artırılmasına xidmət edirlər. Dillerlər isə, bu rolda məs., banklar və investisiya şirkətləri də çıxış edə bilərlər, bazarda öz vəsaitləri ilə ticarət aparırlar və bununla əlaqədar olan bütün riskləri də öz üzərlərinə götürürlər. Brokerlər və dillerlər, bir qayda olaraq, qiymətli kağızlar bazarının nüansları, incəlikləri ilə çox yaxşı tanışdırlar və qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə əlaqədar sürətlə qərar qəbul edirlər.

FOND BİRJASI HAQQINDA

Fond birjası və onun düzgün fəaliyyət göstərməsi iqtisadiyyatın sabitliyi və inkişafının ən əhəmiyyətli ilkin şərtlərindən biridir. Gürcüstan kimi inkişaf mərhələsində olan ölkələr yerli investisiya resurslarının çatışmazlığı ucbatından əziyyət çəkirlər. Buna görə də ölkə iqtisadiyyatına xaricdən investisiya resurslarının cəlb edilməsi zəruridir və onun cəlb edilməsi üçün ən yaxşı vasitələrdən biri fond birjasının sabit fəaliyyət göstərməsidir. Fond birjası müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq qiymətli kağızlarla ticarətin təşkil olunmasının müntəzəm fəaliyyət göstərməsini təmin edən və bununla yanaşı, birjada bağlanan əqdlər və qiymətlər barədə məlumatı yayan maliyyə institutudur. Fond birjası vasitəçilik qurumu, təsisatıdır və bu da o deməkdir ki, o,

yalnız əqdlərin, sövdələrin bağlanması üçün zəruri olan şəraiti yaradır, qiymətli kağızların alıcı və satıcılarını bir-biri ilə bir araya gətirir və onlara əqdlərin, sövdələrin baş tutması üçün zəruri olan bütün xidmətləri göstərir.

Fond bazarlarında sövdələrin təşkilatçıları mənfəət, gəlir əldə etmək məqsədilə öz vəsaitləri, ya da müştərilərin vəsaitləri ilə ticarət aparırlar. Fond bazarlarında ticarət risklərlə əlaqədardır. Sərmayədarın mənfəət, gəlir əldə etməsi emitentin gəlirliyindən (yəni sərmayədarın qiymətli kağızlarını əldə etdiyi, aldığı şirkətin mənfəətindən) asılıdır və bütün riskləri sərmayədar öz üzərinə götürür.

Fond bazarında ticarət birjada təsdiq edilmiş qaydalara riayət etməklə, müəyyən edilmiş vaxtda və yerdə (ticarət zalında), açıq şəkildə hamının gözü qarşısında, vasitəçilərin köməyi ilə, qiymətli kağızların kotirovkası (yəni qiymətli kağızlar üzrə alıcı və satıcının qiymətlərinin tutuşdurulması) ilə aparılır. Fond birjasında əqd və sövdələrin sürətlə baş tutması və reallaşması azad rəqabət şəraitində baş tutur.

Birjada sərmayədarların maraqlarının qorunması birja üzvlərinin davranışını, yəni birjada ticarət edən broker şirkətlərinin fəaliyyətini tənzimləyən xüsusi qaydalar vasitəsilə təmin edilir.

Qiymətli kağızların ticarəti ilə məşğul olmaq üçün “listing” adlanan kifayət qədər ciddi bir sistem hazırlanmışdır. Əgər şirkətin səhm və istiqrazları ilə hansısa bir fond birjasında, məs., Gürcüstan fond birjasında ticarət aparılırsa, onda deyirlər ki, həmin şirkət

“Birjanın listinginə buraxılmışdır” və ya fond terminologiyası ilə ifadə etsək, şirkət “Gürcüstan fond birjasında “Listinglənmişdir”.

Dünyanın ən iri fond birjalarına misal olaraq Nyu-York Fond Birjasını, London Fond Birjasını, Tokyo Fond Birjasını və s. göstərmək olar.

Hal-hazırda Gürcüstanda iki lisenziyalaşdırılmış fond birjası mövcuddur:

Gürcüstanda qiymətli kağızların buraxılışı və onların dövriyyəsi zamanı yaranan münasibətlər Gürcüstan Milli Bankı tərəfindən tənzimlənir. Bu baxımdan, Milli Bankın məqsədi qiymətli kağızlar bazarının inkişafına dəstək vermək və qiymətli kağızlar bazarında investorların maraqlarını qorumaq, qiymətli kağızlarla açıq ticarəti, yəni şəffaflığı təmin etmək, ədalətli ticarət qaydalarını və azad rəqabəti formalaşdırmaqdır.

İnvestisiya qoymazdan əvvəl, pul yatırmaq istədiyiniz şirkətin maliyyə vəziyyətini və illik inkişafını öyrənin!

